

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

В. М. Білоус

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА Т. ШЕВЧЕНКА В НАРОДОЗНАВЧОМУ ПРОСТОРІ КАЗАХСТАНУ

350 картин про казахів – дарунка такого масштабу
Казахстану жоден із представників інших народів не робив.
Ш. Єлеукенов, літературознавець

Мистецький спадок Т. Шевченка нараховує понад 1100 творів живопису і графіки. Третину з них присвячено народам Казахстану, серед яких митець відбував заслання (1847–1857 рр.). В акварелях, сепіях, олівцевих ескізах він увічнював красиви й архітектурні пам'ятки казахів, туркменів і киргизів, обличчя господарів пустелі та миті їхнього життя. Робив це як художник-топограф у півторарічній експедиції О. Бутакова по Аралу та п'ятимісячній геологорозвідувальній подорожі О. Антипова в гори Каратау (півострів Мангішлак, з 1990-х рр. – Мангістау). Малював і в “незамкненій в'язниці” – Новопетровському укріпленні (тепер м. Форт-Шевченко).

Твори вказаного циклу мистецько-наукова спільнота намагалася удоступнити, для чого оформлювала й видавала їх окремими альбомами. Так, у 1865 р. в Парижі товариш Т. Шевченка, польський політичний виланець Б. Залеський оприлюднив підбірку офортів “Життя киргизьких степів”, більшість із яких виконано з малюнків українського художника. Саме з цієї книги європейці уперше дізналися про кочові народи прикаспійської пустелі. Яскравий альбом репродукцій (“Щедрість серця. Казахстан у творчості Т. Г. Шевченка”, 1982 р.) опублікували й казахстанці, які вважають українця зачинателем їхнього образотворчого реалістичного мистецтва.

Знаємо, що праці Т. Шевченка з центральноазійського регіону, як і творчість у цілому, є не тільки високомистецьким внеском, а й інформативним матеріалом для істориків, географів, топографів. За його малюнками вчені, приміром, відновлюють давні ландшафти, простежують зміни акваторію Аралу. Топографічні пейзажі навіть увійшли, як виявили біографи А. Костенко та Е. Умірбаєв, до “Лоции Аральського моря” (Ленінград, 1963 р.), що була свого часу путівником для мореплавців [Костенко, Умірбаєв 1984, 145].

Українські та зарубіжні шевченкознавці (Т. Беїсов, Г. Сарикілова, О. Кравець, Г. Паламарчук, В. Овсійчук та ін.) часто наголошують на можливості застосування акварелей та сепій як джерела і для етнології Казахстану. Окрім здогадів, було і реальне їхнє використання дослідниками різних ділянок традиційної культури. У статті, після відповідної пошукової роботи, показано, які саме ілюстрації Т. Шевченка допомогли казахстанським етнологам і в чому; як оцінюють інформативне навантаження малюнків тюркознавці, які бачать їх на тлі всієї багатющої джерельної бази про свої нації. Звичайно, розглянуті в розвідці приклади – це лише часточка з вказаної багатогранної наукової практики.

Насамперед зауважу, що побут народів Казахстану середини XIX ст. відображено, окрім Шевченкових творів, у широкоформатних олійних полотнах В. Верещагіна та М. Каразіна, у справжніх етнографічних зарисовках П. Кошарова (учасника експедиції П. Семенова-Тань-Шанського) тощо. На відміну від цих художніх матеріалів, доробок Т. Шевченка – це переважно невеликі малюнки аквареллю та сепією, де національно-культурні реалії часом лише окреслені та є фоном для художнього задуму митця.

Проте спадок українського майстра не обминали автори вже перших праць з історії етнологічної науки Казахстану. Це, зосібна, старший науковий співробітник найпотужнішої національної народознавчої установи – Інституту історії, археології та етнографії ім. Ч. Валиханова Едиге Масанов (1922–1965 рр.). У книзі “Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР” (Алма-Ата, 1966 р.) він приділив увагу творам Т. Шевченка з Аральської експедиції. Учений підкреслив, що, на відміну від інших матеріалів, автори яких ігнорували локальну специфіку казахського побуту, а звідси й наукову документацію відомостей, ілюстрації Т. Шевченка мають територіальну прив’язку (Приаралля). Крім того, вони вирізняються предметним і чітким змістом. “Наукова цінність етнографічних відомостей у працях О. Бутакова і О. Макшева, а також у малюнках Т. Г. Шевченка полягає насамперед у їхній конкретності й визначеності”, – констатував Е. Масанов [Масанов 1966, 130].

Докладніше тезу про суттєвий внесок Т. Шевченка в народознавче ілюстративне джерелознавство обґрунтував професор Ташкентського педагогічного інституту ім. Нізамі Георгій Чабров (1904–1986 рр.). Цьому питанню він присвятив окремий розділ докторської праці “Изобразительные источники по истории Средней Азии и Казахстана XVII – первой половины XIX века” (Ташкент, 1966 рік захисту) та низку статей. Вчений звернув увагу, що тогочасним художникам були доступні лише присирдарські місцевості, в той час як Т. Шевченко ознайомився зі східним Прикаспієм (п-в Мангістау), усіма узбережжями Аралу й десятком островів, яких сьогодні вже не знайдеш на карті. Так, у піски нітратної пустелі Аралкум, що постала на місці висохлого моря, “пішов, та не вернувся” таємничий острів Барсакельмес¹, назавжди зі всіма попрощався убогий Косарал, а острів Відродження може відродитися хіба вогнищем сибірської виразки, штами якої закопали в його надра військові лаборанти під час розпаду Союзу. Похоронена ціла історико-культурна епоха, реконструювати яку допомагають живопис та графіка Т. Шевченка.

Окрім території походження, новизна творів Кобзаря полягає, стверджував Г. Чабров, ще й в об’єктах фіксації. Сучасники змальовували здебільшого екзотичні грані культури (багатолюдні спортивні змагання, пишні житла та вбрання баїв тощо). Уродженець далеких Моринців же карбував непоказне щодення простих кочівників палючої пустелі, яке пізнавав упродовж 10 років, тобто, згідно з етнологічною термінологією, стаціонарно. Поза тим, “зображувані аж ніяк не позували, а спілкуючись із художником, продовжували вільно займатися своїми справами”. Тому-то, наприклад, сепії “Киргизка”² та “Тріо” дають уявлення про збивання у ступі кумису, перемелювання зерна на ручному кам’яному жорні тощо. Шевченкові малюнки “поєднують бездоганну етнографічну достовірність із силою вираження”, – стверджував Г. Чабров [Чабров 1961, 101–102] (іл. 1, 2).

Оцінки історіографів підтвердили знавці **традиційного одягу** казахів Рукія Ходжаєва та Ірина Захарова. У спеціальній статті-огляді джерел про народне вбрання [Ходжаєва 1962, 121, 130] названо 14 акварелей та сепій Т. Шевченка, з яких вони черпали дані для ґрунтовної монографії “Казахская национальная одежда” (Алма-Ата, 1964). Це, наприклад, ті ж твори “Киргизка”, “Тріо”, а також “Казашка Катя” (іл. 3), де змальовано рідкісний навіть для середини XIX ст. покрій сорочки без розрізу. А також спіралеподібні жіночі тюрбани, хитромудрі способи завивання яких етнологи XX ст. відтворювали хіба що за такими зображальними матеріалами.

У переліку є і серія знаних нам ще зі шкільної парти зворушливо-теплих малюнків про дітей байгушів – найбіднішого прошарку, який виживав наймитуванням чи жебракуванням. Їх появу національні історики пов’язують із російською експансією, масовим відчуженням земель для лінійного козацтва тощо. Шевченкові сепії ж, з погляду етнографів, – це винятковий ілюстративний матеріал про вбрання дітей і знедоленої верстви населення. “Про одяг бідних казахів добре уявлення дають

замальовки великого українського поета Т. Шевченка”, – наголошували Р. Ходжаєва та І. Захарова [Захарова, Ходжаєва 1964, 158]. Наприклад, зображення в літню пору підлітка в кудлатій хутряній шапці правило їм доказом відсутності сезонного одягу в більшості злидарів (іл. 4).

Цінні дані з малярського скарбу українського висланця зчитував знавець **етномузикології**, професор Алма-Атинської консерваторії Болат Сарibaєв (1927–1984 рр.). В історію світової науки й культури він увійшов відкриттям та реконструкцією понад 30 зниклих казахських інструментів, створенням багатой колекції інструментів народів світу (300 зразків), а також заснуванням першого народно-інструментального ансамблю Казахстану (1968 р.). До речі, дослідник листувався з українським колегою – диригентом низки фольклорних оркестрів, професором Київської консерваторії ім. П. Чайковського М. Т. Лисенком [Шухов 1982, 54], а в інструментальному зібранні Б. Сарibaєва була й наша бандура [Алексеева 2005]. У 1979 р. він захистив докторську дисертацію, проте так і не дочекався підтвердження. Перешкодою став стандартний для кожного патріота своєї землі ярлик націоналіста [Шекерим 2013, 124–125].

Власне, в авторефераті, в його джерелознавчому огляді, етноорганолог зацентрував на зображенні Т. Шевченком хлопчика зі старовинним духовим інструментом – камис сирнаєм [Сарibaєв 1979, 15] (виготовлений з очерету і нагадує флейту) (іл. 5). На жаль, автор не подав точної назви цього твору, а самостійно визначити його виявилось доволі важко. Можливо, це щемлива сепія “Киргизя” (відома ще за назвою “Шевченко і хлопчик, який грається з кішкою”), де підліток тримає в руці продовгастий предмет? (іл. 6). Зрештою, тут важливо, що цей ілюстративний матеріал помітив та взяв на озброєння фахівець-етномузиколог. Адже на початку ХХ ст. камис сирнай вийшов з ужитку і науковець зустрічав хіба тих, хто колись грав на ньому. Фрагментарними є, як впливає з історіографічного аналізу вченого, й опубліковані описи цього непоказного інструмента. За таких обставин посилюється вага кожного інформативного матеріалу, а тим паче зображального.

Тож малюнок “документує” факти з інших джерел про територію побутування, виконавців та призначення камис сирная. Зокрема, ілюстрація засвідчує, що інструмент був добре знаний населенню півострова Мангістау. Користувалися ним підлітки, які, ймовірно, були пастушками. Його пронизливим звуком вони, очевидно, скликали з гірських ущелин отари овець. Тобто в середині ХІХ ст. він мав сигнальну функцію. Окрім того, художнє зображення інструмента стало одним із наочних джерел, з яких експериментатор відтворив прототип камис сирная та способи гри на ньому.

Ще однією ділянкою народознавства Центральної Азії, де знаходжу поклики на малюнки Т. Шевченка, є **традиційна будівельна культура**. Як відомо, Мангістау – це заповідник унікальної поховально-культурної архітектури кочівників Євразії, який за розмаїттям і кількістю (понад 7 тисяч споруд) не має аналогів у світі. На піщаних барханах возвеличуються неосяжні некрополі, що нагадують фантастичні білі міста. “Мармурові” висококупольні будинки є насправді мавзолеями з вапняку; гігантські казкові шкатулки, що розфарбовані барвистою “веселкою”, – це гробниці-саркофаги (саганатами); є таємничі печери мусульманських проповідників-суфіїв, триметрові обеліски (кулпитаси), що “вишиті” тонким кам’яним орнаментом.

Майже всі зазначені різновиди сакрально-меморіальної культури відображено в пейзажах, побутових композиціях та начерках Т. Шевченка. Тому їх ретельно вивчав один із зачинателів досліджень цього неповторного архітектурного явища, член-кореспондент Академії архітектури і будівництва СРСР, головний архітектор Ташкента та Алма-Ати Малгабар Мендикулов (1909–1986 рр.). Йтиметься про його працю “Пам’ятники народного зодчества Западного Казахстана” (Алма-Ата, 1986 р.), що є настільною для кожного пам’яткознавця Центральної Азії. Фактами з акварелей

нашого співвітчизника оперував і доктор історичних наук, завідувач відділу етнології Інституту історії та етнології ім. Ч. Валиханова Серик Ажигалі (1952 р. н.), автор синтетичної монографії “Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (Памятники Арало-Каспийского региона)” (Алмати, 2002 р.).

Авторитетним дослідником народного будівництва Мангістау був уродженець цих місцин, учитель-філолог, краєзнавець Есбол Умірбаєв (1916–1988 рр.). Нам він більше знаний як багаторічний директор Меморіального музею Т. Шевченка у Форті Шевченка (1962–1982 рр.) та співавтор (з письменником Анатолем Костенком) історико-документальної повісті про Кобзаря “Оживуть степи” (К., 1984). А також як той, хто віднайшов зображені краєвиди та давні пам’ятки Казахстану і визначив географію образотворчих творів художника на засланні, що є безцінним внеском у шевченкознавство.

Властиво, захоплення творчістю українського митця стало для Е. Умірбаєва одним із поштовхів до краєзнавчого вивчення своєї Батьківщини. А все розпочалося з вечора пам’яті Кобзаря, який він організував у перші роки вчителювання. Тоді його вразило розмаїття переказів про акина (поета-співця) Тарази, які навперебій розповідали запрошені аксакали. Тобто Т. Шевченко став одним із небагатьох іноземців, які увійшли в казахський епос. Невдовзі після урочистостей наставник вирушив із галасливою юрбою вихованців по мангістауських стежках політичного в’язня. Згодом помандрував ще раз, але вже наодинці, щоб відшукати зафіксовані пейзажі та пам’ятки. А потім ще раз, і так упродовж усього життя. У 1971 р. Е. Умірбаєв вивчав Тарасові шляхи з А. Костенком.

Знайшовши змальовані українським митцем абу (мавзолей), кулпитас чи краєвид, казахстанський дослідник пізнавав їх з архітектурного та археологічного погляду, випитував у старійшин, хто збудував пам’ятки і хто в них спочиває. Водночас бережно збирав інші розпорошені поруч матеріальні артефакти самотньої культури краян. Невдовзі неподалік від Шевченкового комплексу постав (у вигляді юрти) єдиний у Казахстані Музей історії рибальства та етнографії. Власні ж наукові роздуми про кам’яниці, а також зібрані народні оповіді Е. Умірбаєв виклав у колективній монографії “Манкістау” (казахською мовою, 1973 р.) та в шевченкознавчих публікаціях.

Отже, які саме малюнки Тараса Шевченка стали інформативним джерелом для дослідників традиційної архітектури М. Мендикулова, С. Ажигалі та Е. Умірбаєва?

Це, зокрема, яскрава акварель “Туркменські аби в Каратау”. На ній зображено дві гробниці некрополя Агаспеяр (околиці с. Жингильди Мангістауського району Мангістауської області), що вирізнялися життєствердним мальовничим розписом по філігранній камінній різьбі. Їхню красу митець ще й підсилив професійно відтвореним грайливим сонячним світлом (іл. 7). У 70-х рр. ХХ ст. фанат-науковець Е. Умірбаєв уже заледве знайшов навіть місце, де вони стояли колись. Старожили розповіли, що цей добротний матеріал охоче використовували “будівничі” соціалістичних архітектурних “шедеврів”. І справді, рештки плит із дивоглядними арабесками він виявив у стінах місцевого колгоспного складу. “Свідченням про два пам’ятники стародавнього зодчества є тепер лиш малюнки Шевченка!” [Умірбаєв 1975, 99] – з боєм констатував краєзнавець і заходився зібрати та зберегти хоча б те, що залишилося в народній пам’яті про монументальні творіння.

У результаті опитування перед краєзнавцем відкрилася буремна сторінка історії регіону: у ХVІІІ ст. за клаптик пустелі, що сріблився живодайними струмками, точилися запеклі війни між сусідніми племенами. Сильнішою виявилася добре озброєна казахська спільнота адай, у якій неймовірно хоробрістю відзначилися батири Бектурган і Толенда Балтаули – батько й син. У 20–30-х рр. ХІХ ст. вдячні нащадки вирішили увічнити славу звитяжців величними мавзолеями на їхніх могилах. Доручили це знаменитому на всю Середню Азію майстрові Жилкибаю Дорелули.

Отже, Кобзарєва малярська робота розширила відомості про творчу палітру відомого зодчого. Ними одразу ж скористалися пам'яткознавці. Так, С. Ажигали, окреслюючи творчу постать Ж. Дорелули, вважав необхідним згадати саме змальовані Т. Шевченком агаспєярські споруди [Ажигали 2002, 500]. Можливо, через те що ілюстрація великого українського художника найповніше передає усю глибину таланту великого казахського каменяря.

Художня фіксація цих же поховань допомогла і М. Мендикулову, але вже у справі осмислення одного з нетипових (для казахів) мавзолейних декорів, що зустрічався в некрополі Камисбай. Лише на Шевченкових малюнках з Агаспєяру вчений виявив подібні рельєфні розчленування фасадів [Мендикулов 1987, 28]. Для науковця ця знахідка є вказівкою на не випадковість (хоч і рідкісність) зазначеної оздобити її зв'язок із туркменською традицією.

Неодноразово використовують учені й акварель "Ханга Баба", що стосується однойменного некрополя в Тупкараганському районі Мангістауської обл. (розташований за 25 км від Форт-Шевченка) (іл. 8). Кладовище цікавить сучасних дослідників поєднанням туркменських і казахських поховань та поважним віком – йому сім століть, отож за його пам'ятками можна простежити генезу меморіального мистецтва народів Мангістау. М. Мендикулов присвятив цьому комплексові монографічний розділ, який розпочав згадкою про малюнки українського художника. "Т. Шевченко, який відвідав цей некрополь у п'ятдесятих роках ХІХ ст., зробив замальовку загального вигляду його центральної частини" [Мендикулов 1987, 11]. Тобто наголошується на найранішому зображенні первісної частини цвинтаря, що є найцікавішою з етнологічного погляду, оскільки містить залишки перших святинь. Ними були змальовані Т. Шевченком священні засохлі дерева, навколо яких, власне, й сформувався культово-поминальний комплекс.

Окрім залучення мистецької спадщини українського генія до наукових етнологічних студій, казахстанські учені вказують і на її прикладну цінність: "Етнографічно точні замальовки двох художників [Т. Шевченка і Б. Залеського. – В. Б.] мають дуже важливе значення в справі дослідження і реставрації [підкреслення моє. – В. Б.] мангішлацьких пам'ятників", – констатував професор С. Ажигали в перші роки ХХІ ст. [Ажигали 2002, 16]. Цікавими з цього погляду є факти, що пов'язані з мавзолеєм Доли-апи (ХVІІ–ХVІІІ ст., однойменне кладовище в Тупкараганському районі Мангістауської обл.).

Доли-апа – це відчайдушна дівчина-воїн, яка героїчно загинула, захищаючи свій край від племен-нападників. Її усипальницю будували талановиті умільці з найміцніших порід каменю, які привозили з далеких гірських схилів. Проте всепоглинаючий Хронос та гарячі суховії були невмолимі: на середину ХХ ст. осипався і згубився в пустелі купол. Оскільки домовина є унікальним прикладом симбіозу туркменської й хорезмської архітектури, то у 2007 р. її реставрували [Алибекова 2007]. Велетенську баню відновили у вигляді бойового шолома (іл. 9). Єдине ж зображення первісної форми наверх, як стверджували Е. Умірбаєв та А. Костенко, є на акварелі Т. Шевченка "Туркменський цвинтар у долині Долнапа" [Костенко, Умірбаєв 1984, 303–304]. Хоча похмура споруда постає в нічних сутінках, все ж купол окреслений виразно – він нагадує традиційний для поховань батира вояцький шолом із фігурним шпилем (іл. 10). Звідси випливає, що реставратори, очевидно, послуговувалися малюнком українського художника.

До речі, пам'ятаємо про неодноразове використання живописних творів Т. Шевченка й українськими зодчими для відтворення низки історичних реліквій: будинку-садиби І. Котляревського, Богданової церкви в Суботові, Троїцької церкви Мотронинського монастиря та ін.

За останні десятиліття в Казахстані з'явилася серія ошатних і рясно проілюстрованих краєзнавчих **науково-популярних праць та атласів**. Книги опубліковано

кількома мовами, а їхня мета – ефектно представити світові культурно-історичне багатство казахстанців та піднести імідж держави. Зазначу, що активізація видавничої справи пов'язана з реалізацією щедро фінансованого державою стратегічного проекту “Культурна спадщина”, що за розмахом є безпрецедентним на пострадянському просторі. Протягом 2003–2011 рр. побачили світ 537 найменувань серійних багатотомників та книг з історії, етнології, філології, мистецтвознавства, архітектури; видано десятку антологій різногалузевих джерел (лише з фольклору 100 томів!); збудовано “з нуля” декілька музеїв, відреставровано багатокілометрові некрополі і т. ін. [Государственная программа...]

...Мимоволі проймає біла заздрість. А ще, враховуючи таку потужну політику національного самозбереження, зрозумілою є гостра реакція громадськості та очільника Казахстану на заперечення російським президентом їхньої державницької традиції, що сколихнуло ефір восени 2014 р. І навпаки, гірко й боляче за відому офіційну позицію Астани щодо драматичних подій на наших кримських обширах.

Та повернуся до теми. Із зазначених популярних видань варто згадати розкішний тритомний атлас пам'яток архітектури та археології “От Алтая до Каспия” (Астана, 2011). Його об'ємний розділ “Памятники архитектуры кочевников Мангыстау и Устюрта” відкриває вже згадувана Шевченкова художня фіксація агаспепарських мавзолеїв (узята з альбому офортів Б. Залеського) [От Алтая... 2011, 165]. Акварель з її посиленням ефектом краси виконує функцію заставки, яка допомагає досягнути всю унікальність регіону та спонукає до ознайомлення з ним. Тож малоформатний малюнок переважає сотні новітніх високоякісних фотографій, що віддзеркалюють тамтешню дійсність із яскравою барвистістю, міліметровою точністю, але статично та сухо.

В іншому місці вкраплено акварель “Далісмен Мулла Аульє” із зображенням печерної мечеті середньовічного проповідника (Тупкараганський район Мангістауської області). Науковий контекст малюнка – це наче його докладний опис: будівничі молитовень “нерідко використовували природні карстові пустоти в скельних масивах – печери, гроти, вивітрені порожнини під навісами-карнізами, – розширюючи і поглиблюючи їх”. Мечеті “поєднують функції обителі мусульманських пустельників, пристанища бродячих дервішів і взагалі мандрівників” [От Алтая... 2011, 194] (іл. 11).

Стосується нашої теми і резонансне монументальне видання науковців Інституту історії та етнології ім. Ч. Валиханова “Казахи. История. Культура” (Алмати, 2013 р.). Наукова розповідь подана казахською, англійською та російською мовами. Є й четверта мова – це мова ілюстрацій, кількість яких справді вражає – понад 1700 рідкісних фотографій, карт, а також 650 репродукцій художніх полотен та малюнків. Під час досліджень учені вирушали в Москву та Петербург – за архівами десятків учених Російського географічного товариства, членів Генерального штабу тощо. Їздили і в Київ – за неопублікованими матеріалами лише одного художника...

Із розлогих анонсів цієї подарункової книги випливає, що Шевченкова образотворча спадщина використана для унаочнення розділу про кочовий побут казахів. До того ж вона, порівняно з мистецькими доробками В. Верещагіна, О. Чернишова, Б. Залеського, представлена найбільше – це 29 живописних репродукцій [Галкина; Дармодехина]. Така увага до творів українського художника спричинена тематикою його фіксацій – унікальною і вдалою для успішної презентації казахстанців на міжнародній арені. А це, своєю чергою, зумовлене тим, що Т. Шевченко сприймав та змальовував дійсність не лише як художник чи етнограф, а і як людина драматичної долі.

Так, тільки Т. Шевченко зі своєю недосяжною і зболеною мрією про сімейний затишок міг побачити його навіть у похідній юрті кочівника та обрати для художнього увічнення. Тому його сепії та акварелі відкривають світові казахську, туркменську чи киргизьку родини як гармонійну цілісність, що побудована на рівних стосунках та оповита духом злагоди і миру. Твір “У юрті”: у напоєній сонцем оселі

звикло щось товче у ступі чоловік, поруч – гідної постави дружина статечно готує вечерю для великої родини (іл. 12). “Ніхто інший, ні до Т. Г. Шевченка, ні після нього, не відобразив життя казахського народу... з такою любов’ю і проникливістю, як великий український художник”, – уважала мистецтвознавець Г. Сарікулова [Сарікулова 1964, 135–136].

Або візьмімо акварель “Пастух на коні”. Треба бути Т. Шевченком і прожити 25 літ без волі, щоб волю так тонко й високохудожньо віддзеркалити в постаті простого табунщика. У центрі твору – вершник стрункої і міцної статури, в похідному, проте білому вбранні. Він гордо і владно озирас суворий, випалений, але **свій** степ широкополий (іл. 13). “Це як емблема, образ Казахстану”, – стверджує відомий мистецтвознавець, член-кореспондент Академії мистецтв України, професор Володимир Овсійчук [Овсійчук 2008, 251], з яким погоджуються й казахстанські народознавці.

* * *

Чи не відразу після викупу з кріпацтва Т. Шевченко заповзято працював над грандіозним задумом – серійним виданням офортів, які б повідали про красу **рідних** ланів та круч, величність історичних пам’яток, зворушливість народного звичаю. Сподівався, що “тойді оживе наша країна хоч на папері”. Та доля-“ледащиця” обірвала цей творчий політ. Не маючи змоги завершити свою “Живописну Україну”, він приблизно за тією ж схемою і впродовж 10 років писав “Живописний Казахстан”. До того ж писав так, що “у виразному ладі його праць, які присвячені різноманітним епізодам із життя казахів-кочівників” звучить все ж таки “чутлива лірична інтонація української пісенної мелодики”, – констатувала почесний академік НАН Казахстану Р. Єргалієва [Ергалиєва 2014, 35].

У результаті його акварелі, сепії та олівцеві ескізи стали полем плідних фактографічних знахідок для етнологів та пам’яткознавців-реставраторів. Що більше, в умовах незалежного Казахстану спадок уже безперешкодно залучається і в таких сферах, як національне виховання та міжнародна популяризація власного культурно-історичного феномену. Останні почини є особливо актуальними в тривожний період сьогоденного міждержавного співіснування. Тобто спостерігається посилення запиту на твори нашого митця. Це, зрештою, визнає і сама казахстанська наукова еліта. “Шевченкові вдалося створити настільки правдиві, емоційно-зворушливі образи, цінність яких не тільки не губиться в часі, а, навпаки, зростає”, – свідчила та ж Р. Єргалієва на урочистій конференції, присвяченій 200-річчю від дня народження Кобзаря, що відбулася у столиці Астані (травень 2014 р.) [Ергалиєва 2014, 44].

Того ж року Національний банк Казахстану ввів в обіг пам’ятні срібні монети із зображенням Т. Шевченка на тлі українських орнаментальних уставок. А також видано новий шкільний підручник з історії Казахстану, в який уключено окремим розділом матеріал про Кобзаря (іл. 14).

Багатомірною спадщиною великого українця, що торкається ключових ділянок національного життя народів Арало-Каспійського регіону, наштовхнула класика літератури Мухтара Ауєзова на дещо незвичну, проте глибоку думку, яку незрідка цитують вдячні казахстанці: “Поява Тараса Шевченка в казахському степу тих часів була жорстоким, але пречудовим фактом” [Ауєзов 1964, 8].

¹ Назва о. Барсакельмес з тюркських мов перекладається як “підеш – не вернешся”.

² Назви творів подано згідно з: *Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]; упор. М. А. Корнійчук, Д. Д. Степовика. – Т. 9: Мистецька спадщина. Живопис, графіка і скульптура 1847–1850. – К., 2013; Т. 10: Мистецька спадщина. Живопис, графіка і скульптура 1851–1857. – К., 2014.*

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Киргизка. [1856]. Сепія

Іл. 2. Тріо. [1851]. Сепія

Іл. 3. Казашка Катя. [1857]

Іл. 4. Байгуші під вікном. [1855–1856]. Сепія

Іл. 5. Камис сирнай

Іл. 6. Киргизя [1856–1857]. Сепія

Іл. 7. Туркменські аби в Каратау [1851–1857].
Акварель

Іл. 8. Ханга Баба [1851–1857]. Акварель

Іл. 9. Мавзолей Доли-Апа
відреставрований

Іл. 10. Туркменський цвинтар
у долині Долнапа. [1851]. Акварель

Іл. 11. Далісмен Мулла Аульє. [1851].
Акварель

Іл. 12. У юрті. [1856–1857]. Сепія

Іл. 13. Пастух на коні. [1848–1849].
Акварель

Іл. 14. Пам'ятні монети, присвячені 200-річчю
з дня народження Т. Шевченка (Казахстан)

ЛІТЕРАТУРА

Ажигали С. **Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона).** Алматы, 2002.

Алексеева Е. Кобыз и гармошка звучат в унисон // **Казахстанская правда**, 2005, 20 мая. – <http://www.kazpravda.kz/archives/view/59125/>

Алибекова Р. И зримой стала связь времен // **Казахстанская правда**, 2007, 22 февраля. – <http://www.kazpravda.kz/archives/view/60280/>

Ауэзов М. Брат наш, друг наш // **Брат наш, друг наш.** Сборник статей к 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко / Релкол.: М. В. Базарбаев [и др.]. Алма-Ата, 1964.

Галкина Г. **“Казахи. История и культура” – сенсационные открытия в новой книге.** – http://www.np.kz/2014/06/05/kazakhi._istorija_i_kultura__sensacionnye_otkrytija_v_novojj_knige.html

Государственная программа “Культурное наследие”. – <http://www.madenimura.kz/ru/government-program-madenimura/programs-madenimura/>

Дармодехина А. **Визуализация истории.** В Алматы издали иллюстрированную историю казахского народа. – <http://e-center.asia/ru/news/view?id=3565>

Ергалиева Р. Казахстан в творчестве Тараса Шевченко // **Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов.** Сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвященных 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко / Под общ. ред. П. В. Токаря. Астана, 2014. – http://museumshevchenko.org.ua/flash-point/files//List/Russ_conf_materials/Astana/magazine2/index.html#/0

Захарова И., Ходжаева Р. **Казахская национальная одежда.** Алма-Ата, 1964.

Костенко А., Умирбаев Е. **За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм.** Художньо-документальна оповідь. Київ, 1984.

Масанов Э. **Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР.** Алма-Ата, 1966.

Мендикулов М. **Памятники народного зодчества Западного Казахстана.** Алма-Ата, 1987.

Овсійчук В. **Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури.** Львів, 2008.

От Алтая до Каспия. Атлас памятников и достопримечательностей природы, истории и культуры Казахстана: В 3 т. / Редкол.: Ерофеева И. В. (отв. ред.) и др. Т. 3: Западный регион. Астана, 2011. – <http://lib.yessenovfoundation.org/atlas-tom-3/index.html#/П/>

Сарыбаев Б. **Казахские народные музыкальные инструменты (прошлое, настоящее, усовершенствование и исполнительство).** Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения. Москва, 1979.

Сарыкулова Г. Казахстан в графике Шевченко // **Брат наш, друг наш.** Сборник статей к 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко / Релкол.: М. В. Базарбаев [и др.]. Алма-Ата, 1964.

Умирбаев Е. Мангышлак в рисунках Тараса Шевченко // **Простор**, 1975, № 9.

Ходжаева Р. Об источниках изучения казахской национальной одежды // **Труды Института истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова АН Казахской ССР.** Т. 16: Вопросы этнографии и антропологии Казахстана. Алма-Ата, 1962.

Чабров Г. Думы любви и печали. К 100-летию со дня смерти Т. Г. Шевченко // **Звезда Востока**, 1961, № 3.

Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]; упор. М. А. Корнійчук, Д. Д. Степовика. – Т. 9: Мистецька спадщина. Живопис, графіка і скульптура 1847–1850. – К., 2013; Т. 10: Мистецька спадщина. Живопис, графіка і скульптура 1851–1857. – К., 2014.

Шекерим Ж. **Мелодии древности (Болат Сарыбаев).** Алматы, 2013.

Шухов И. Мелодии веков // **Искусство Казахстана. Ежегодник – 80.** Алма-Ата, 1982.